

NOTO‘LIQ OILALARDA TARBIYALANGAN O‘SMIRLARNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINI O‘RGANISH

Ro‘ziqulov Faxriddin Rasulovichning

*Navoiy viloyat pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi direktori,
psixologiya fanlarin nomzodi, professor*

<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.01.1.074>

Annotatsiya. Maqolada noto‘liq oilalarda tarbiyalangan o‘smirlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o‘rganilgan hamda noto‘liq oilalarda o‘smirlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, muloqotga kirishimlilik va tashkilotchilik qobiliyati shaxsning o‘z atrofida qilargan nisbatan shaxslararo munosabatlarni aniqlash haqida fikr mulohazalar yuritilgan. Bundan tashqari o‘smirlarning ijobiy shaxsiy xususiyatlarini rivojlantirish uchun to‘liq bo‘lmagan oilaning ichki resurslarini ochish uchun oila va bolaning o‘zaro munosabatlar xarakteri o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiylashuv, pedagogik jamoa, o‘smirlik, barqarorlik, persepsiya, motivatsiya, ustanovka, bezovtalik, determinizm.

ИЗУЧЕНИЕ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ПОДРОСТКОВ, ВОСПИТЫВАЮЩИХСЯ В НЕПОЛНЫХ СЕМЯХ

Аннотация. В статье изучены социально-психологические особенности подростков, воспитывающихся в неполных семьях, а также рассмотрены социально-психологические особенности подростков в неполных семьях, коммуникативная доступность и организаторские способности для определения межличностных отношений личности по отношению к окружающим. Кроме того, изучается характер взаимодействия семьи и ребенка с целью раскрытия внутренних ресурсов неполной семьи для развития положительных личностных качеств подростков.

Ключевые слова: социализация, педагогический коллектив, подростковый возраст, стабильность, перцепция, мотивация, установка, тревожность, детерминизм.

STUDY OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ADOLESCENTS RAISED IN NON-RESIDENTIAL FAMILIES

Abstract. The article explores the socio-psychological characteristics of adolescents brought up in dysfunctional families and reflects on the socio-psychological characteristics of adolescents in dysfunctional families, access to communication and organizational skills of an individual to identify interpersonal relationships with those around him. In addition, the character of the relationship of the family and the child is studied in order to open up the internal resources of an incomplete family to develop positive personal characteristics of adolescents.

Key words: socialization, pedagogical community, adolescence, stability, perception, motivation, ustanovka, restlessness, determinism.

Kirish. Jahonda inson hayotida yuzaga keladigan oilaviy muammolarni psixologik jihatdan tahlil qilish, zarur psixologik chora-tadbirlarni belgilash, oqilona yechim topish, natijalarni to‘g‘ri baholash va ilmiy tadqiqotlar asosida qarorlar qabul qilish muammolarini o‘rganishga yo‘naltirilgan ilmiy izlanishlarga alohida ahamiyat berilmoqda. Jenevada Millatlar Ligasining Beshinchi Assambleyasida qabul qilingan «Bola huquqlari to‘g‘risidagi Deklaratsiya»da keltirilishisha, «o‘smirlarni psixologik jihatdan sog‘lom qilib tarbiyalash uchun barcha sharoitlar yaratib berilishi», «ularning ijtimoiy munosabatlarda faol qatnashishi», «o‘smirlarni

ta'lim olishida bevosita ta'sir ko'rsatuvchi salbiy emotsional holatlarini bartaraf etilishi» kabilar dolzarb muammolardan bo'lib qolmoqda.

Jahonda BMTning Ta'lim, Fan va madaniyat masalalari bo'yicha tashkiloti – YUNESKO ma'lumotlariga qaraganda, jahonda minglab o'smirlarda emotsional buzilishlar orqali turli ko'rinishdagi salbiy holatlar kuzatilmoqda. Oiladagi muammolar, o'z navbatida, o'smirlarning kelajagiga salbiy ta'sir ko'rsatib, ularning ta'lim-tarbiya jarayonida bir qancha muammolarni keltirib chiqarmoqda. O'smir ijtimoiy jarayonlarning faol a'zosi sifatida kamol topar ekan, uning ijtimoiy-psixologik tasavvurlari va idrokini shakllantirish, baholash, ta'lim- tarbiya muhim omil sifatida xizmat qilishi, o'smirlarning shaxslararo munosabatga, hayotiy vazifalarini belgilashdagi shuningdek, ijtimoiy rolini aniqlash zarurati kuzatilmoqda.

Oila, oilaviy munosabatlar, ayniqsa oiladagi ota-onalar bilan farzandlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar insoniyat jamiyati yuzaga kelgan ilk davrlardan buyon, shuningdek, bugungi kunda ham eng dolzarb muammolardan biri bo'lib kelmoqda.

Noto'liq oilalar o'smirlarning kelajagiga salbiy ta'sir ko'rsatib, ularning ta'lim-tarbiya jarayonida bir qancha muammolarni keltirib chiqarmoqda. O'smir ijtimoiy jarayonlarning faol a'zosi sifatida kamol topar ekan, uning ijtimoiy-psixologik tasavvurlari va idrokini shakllantirish, baholash, ta'lim- tarbiya muhim omil sifatida xizmat qilishi, o'smirlarning shaxslararo munosabatga, hayotiy vazifalarini belgilashda to'liq va ma'naviy yetuk oila muhim ahamiyat kasb etadi.

Respublikamizda so'ngi yillarda amalga oshirilayotgan keng qamrovli ishlar bilan bir qatorda o'sib kelayotgan yosh avlodning ta'lim-tarbiyasi ertangi kuni ma'naviy–axloqiy salohiyatga ega bo'lgan yoshlarni tarbiyalash va inson qadrini yuksaltirish ishlariga alohida e'tibor qaratilib zarur huquqiy-me'yoriy asoslari yaratilmoqda.

Mamlakatimizda oila va oilaviy munosabatlarga oid muammolar, o'smirlardagi emotsional zo'riqishlar masalasi F.A.Akramova, Sh.R.Baratov, M.G.Davletshin, A.M.Jabborov, V.M.Karimova, Z.T.Nishonova, S.A.Oxunjonova, N.A.Sog'inov, G'.B.Shoumarov, N.S.Safayev, B.M.Umarov, M.A.Utepbergenov, E.G'.G'oziyev singari olimlarning tadqiqotlarida o'rin egallaydi.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlari olimlaridan A.V.Petrovskiy, L.I.Bojovich, D.B.Elkonin, D.I.Feldshteyn, L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, G.M.Andreeva, V.S.Merlin, V.V.Stolin, N.S.Leytes, V.M.Rusalov, O.A.Konopkin, I.S.Ognevlarning olib borgan tadqiqotlarida oilaviy munosabatlardagi emotsional zo'riqishlar to'g'risida sharhlar berilgan.

Xorij psixologlaridan emotsional zo'riqishlarni korrektsiyalash borasidagi tadqiqotlarda jumladan, Z.Freyd, E.Krechmer, D.Mayers, G.Ollport, K.Tomaslarning olib borgan ilmiy izlanishlarida ushbu muammo to'g'risida sharhlar berilgan.

Oila va oilada o'smir bolalar tarbiyasi muammolarini tadqiqot etishga qaratilgan bir qancha ishlar mavjud bo'lsada, bevosita noto'liq oilada o'smir shakllanishining psixologik tamoyillarini psixologik nuqtai-nazardan o'rganish bo'yicha maxsus tadqiqot ishlari olib borilgan

Oilaning ijtimoiy va etnopsixologik xususiyatlari oila psixologiyasi kursining predmetini tashkil qiladi. Oila psixologiyasi kursining vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Oilaning shaxsni shakllanishidagi roli haqida yoshlarda to'laqonli tasavvur shakllantirish.
2. Yoshlarni oilaning ijtimoiy tarixiy kelib chiqishi va yuzaga kelgandan so'ng oilaviy hayot davomida bo'ladigan o'zgarishlar haqidagi ilmiy asoslangan bilimlar bilan tanishtirish.
3. Yoshlarda oilaviy hayotda muqarrar ravishda sodir bo'ladigan o'zgarishlar, muammolar, qonuniyatlar haqida ilmiy asoslangan to'laqonli tasavvumi shakllantirish va ularni bu jarayonlarga tayyorlash.
4. Yoshlarni oilaviy hayotda yuzaga keladigan muammolarga konstruktiv tus berishga, destruktiv yo'nalishdagilaridan esa saqlanishga o'rgatish.
5. Yoshlarda oilaviy hayotning o'ziga xos xususiyatlarini ilmiy asoslangan tarzda talqin

etib, muammoli vaziyatlardan psixologik jihatdan oqilona (oilaga va uning mustahkamligiga salbiy ta'sir etmagan holda) chiqish imkonini beruvchi malakalarni shakllantirish.

6. Yoshlarda o'zlariga turmush o'rtog'ini to'g'ri tanlash malakalarini shakllantirish.

7. Yoshlarni oiladagi muloqotga tayyorlash.

8. Yoshlarni oilani rejalashtirishga o'rgatish.

9. Yoshlarni jinsiy hayotga ilmiy asosda tayyorlash.

10. Yoshlarda oilaning mustahkamligini ta'minlovchi bilim va malakalarni shakllantirish.

11. O'quvchilarda oilani o'rganuvchi psixologik tashxis metodikalari bilan ishlash va ular yordamida olinadigan natijalarni to'g'ri talqin etish malakalarini shakllantirish.

Hozirgi zamon oilalarining qanday turlarga ega ekanligi va ularning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini bilish, ularga xos muammolarni o'rganish, oilaviy hayotda ro'y berishi mumkin bo'lgan noxushliklarning oldini olish imkonini beradi. Quyida shular haqida qisqacha to'xtalib o'tamiz. Oila uni xarakterlovchi turli mezonlarga ko'ra quyidagilarga farqlanadi:

1. To'lialigiga ko'ra: to'liq, noto'liq va qayta tuzilgan (ikkinchi nikoh) oilalar.

2. Bog'inlar soniga ko'ra: nuklear (ota-ona va bolalardan iborat bo'lgan) va ko'p bo'g'inli (ikki va undan ortiq avloddan iborat oila a'zolari birga yashovchi) oilalar.

3. Bolalar soniga ko'ra: farzandsiz, bir bolali, ikki bolali, 3-4 bolali, 5 va undan ortiq bolali oilalar.

Turli mamlakatlarda bu mezonlar turlichadir. Masalan, AQSh, Fransiya, Germaniya, Gretsiya, Rossiya va boshqa rivojlangan davlatlarda 3-4 bolali oilalar ko'p bolali oilalar hisoblanadi. O'zbekistonda bunday oilalar farzandlar soni o'rtacha bo'lgan oilalar sarasiga kiradi.

4. Er-xotinning ijtimoiy kelib chiqishiga ko'ra: ishchilar, dehqonlar, xizmatchilar, ziyolilar oilasi, aralash tipdagi oila.

5. Er-xotinning ma'lumot savivasiga ko'ra: oliy ma'lumotlilar, o'rta-maxsus, o'rta, tugatilmagan o'rta, maxsus yordamchi maktab ma'lumotiga, va turli saviyadagi ma'lumotga ega bo'lgan oila.

6. Oilaning «yoshiga» ko'ra: yosh oila (1 yilgacha, 3—5 yillik, 6—10 yillik turmush tajribasiga ega bo'lgan oilalar), o'rta yoshdagi oila, yetuk yoshdagi oila (qariyalar oilasi).

7. Oilalarning moddiy ta'minlanganlik darajasi jihatidan qudalarning bir-biriga mos ekanligi yoki ular orasida katta tafovut mavjudligi bo'yicha bir-biriga mos va mos bo'lmagan oilalar.

8. Regional iihatlariga ko'ra: shahar, qishloq, aralash tipdagi oila.

9. Nikohdan qoniqqanlik savivasiga ko'ra. ajralish saviyasida — nikohdan qoniqqanlik darajasi quyi saviyada bo'lgan oila, o'rta saviyada va nikohdan qoniqqanlik darajasi yuqori saviyadagi oila.

10. Oilada avol voki erkak yetakchiligiga ko'ra: er yetakchi bo'lgan oila, xotin yetakchi bo'lgan oila, er va xotin yetakchilikni birga bajaradigan (biarxat) oila.

11. Oilada er-xotin orasidagi munosabatlarga ko'ra: avtoritar, demokratik, liberal, aralash tipdagi oilalar.

12. Er-xotinlarning millatiga ko'ra: bir millatli yoki baynalmilal oilalar. Baynalmilal oilalarni o'z navbatida ikkiga bo'lish mumkin: - dini, urf-odatlar yoki tili bir guruhga kirgan millat vakillari orasida nikohlar, masalan: o'zbek-tojik, o'zbek-qozoq, o'zbek-turkman, rus-ukrain, o'zbek-tatar va boshqalar, — dini, urf-odatlar yoki tili bir guruhga kirmagan millat vakillari orasidagi nikohlar, masalan: o'zbek-rus, o'zbek-ukrain, o'zbek-eston, o'zbek-nemis va boshqalar.

13. Yuridik rasmiylashtirilganligiga ko'ra: sinovdagi oila (birga yashashadi, ammo hali nikohni rasmiylashtirmagan, chunki bir-birlarini norasmiy nikohda sinashayapti), rasmiylashtirish arafasidagi oila (birga yashashadi, oila qurish maqsadi aniq, ammo ayrim ob'ektiv sabablarga ko'ra rasmiylashtirish kechiktirilayapti), nikohdagi oila, nikohdan tashqari

oila (ayrim erkak kishilarning ikkinchi, uchinchi, yuridik jihatdan norasmiy oilasi). Nikohdan tashqari oilalarning ayrimlari pinhona bo'lsa, ko'pchiligi haqida erkak kishining birinchi oilasi va qarindoshlari bilishadi. Oilaning yuqoridagi shartli ijtimoiy-psixologik klassifikatsiyasi, ularga xos psixologik xususiyatlar mutaxassis (sotsiolog, psixolog)lar tomonidan ilmiy o'rganilishi va yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda xizmat qilishi kerak.

Hozirgi zamon oilasining asosiy funksiyalari: Har bir oila ijtimoiy tizim struktura sifatida jamiyat oldida ma'lum bir funksiyalami bajaradi. Oilaning ijtimoiy funksiyalari haqida gapirganda, bir tomondan, jamiyatning oilaga ta'sirini, ikkinchi tomondan esa umumiy ijtimoiy tizimda oilaning o'rnini, oilaning hal qiladigan ijtimoiy (jamoatchilik) funksiyalarini hisobga olish lozim. Barcha oldingi jamiyatlarda oila quyidagi asosiy funksiyalami bajargan: iqtisodiy, reproduktiv, tarbiyaviy, rekreativ, kommunikativ, regulyativ (boshqaruv). Bu haqda Sharq allomalari: Abu Nosir Forobiy, Yusuf Xos Hojib, Ibn Sino, A.Temur, A.Navoiy, A.Donish va boshqalar o'z asarlarida yozib qoldirganlar. Albatta, bu sanab o'tilganlar hozirgi zamon oilasini asosiy funksiyalarining yagona klassifikatsiyasini tashkil eta olmaydi. Chunki ayrim manbalarda: naslni davom ettirish, tarbiyaviy, xo'jalik va o'zaro yordam kabi funksiyalar hozirgi zamon oilasining muhim funksiyalari sifatida ko'rsatib o'tilgan, sotsiolog olimlar (U.M.Sverdlov, V.A.Ryasensov, V.P.Klyuchnikov) esa inson zotini davom ettirish, bolalarni tarbiyalash va xo'jalik funksiyalarini farqlaydi; S.D.Laptenok xo'jalik-maishiy, aholi sonini qayta tiklash, tarbiyaviy va oila a'zolari dam olishi — hordiq chiqarishini tashkil etish; N.G.Yurkevich - ma'naviy muloqot, seksual, bolalarni dunyoga keltirish, tarbiya jarayonidagi hamkorlik, uy xo'jaligini yuritish uchun zarur vositalarni ta'minlash, dam olishni tashkil qilish, o'zaro moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlash; A.G.Xarchev - aholi sonini qayta tiklash, ijtimoiylashuv, xo'jalik, iste'mol va dam olishni tashkil qilish kabilarni farqlaydi. Mana, yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, qator oilashunos mutaxassislar tomonidan oilaning asosiy funksiyalari turlicha klassifikatsiya qilinmoqda. Bu o'rinda oila funksiyalarini shunchaki sanab o'tish emas, balki ularni, bir tomondan, odamlarning moddiy, xo'jalik-maishiy va ikkinchi tomondan, emotsional va ijtimoiy-psixologik ehtiyojlarini qondiruvchi funksiyalarga farqlash muhim. Shuni ham aytib o'tish joizki, hozirgi zamon oilasida emotsional va ijtimoiy-psixologik jarayonlarni qondirish funksiyasining ahamiyati ortib bormoqda. Hatto sof moddiy xarakterga ega bo'lgan funksiyalarda ham hissiylik ko'proq tus olib bormoqda. Hissiy, emotsional kontaktlarning ahamiyati shahar oilalarida kuchliroq anglanmoqda. Qishloq oilalari esa uy hayvonlari va tomorqa yerlarining borligi evaziga shahar oilalariga qaraganda jamiyatning ishlab chiqaruvchi bo'g'iniligini, ishlab chiqaruvchilik funksiyasini ko'proq saqlab qolmoqda. Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida hozirgi zamon oilasining asosiy funksiyalari qatorida quyidagilarni sanab o'tish mumkin: iqtisodiy, reproduktiv, tarbiyaviy, rekreativ, kommunikativ, regulyativ (boshqaruv), feliotsitologik kabilalar.

Xulosa. O'smirlik yoshida bolalikdan kattalik holatiga ko'chish jarayoni sodir bo'ladi hamda o'smirda psixik jarayonlar keskin o'zgarishi bilan nafaqat aqliy faoliyatiga balki, emotsional holatlarida ham o'zgarishlar seziladi. Shuning uchun shaxslararo munosabatlarda, kattalar bilan o'smirlarning muomalasida qat'iy o'zgarishlar vujudga keladi va bu o'zgarishlar ularda turli ko'rinishdagi emotsional zo'riqishlarga sabab bo'lar ekan.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Мухторов А. Шахс тарбиясида миллий г'оя, эhtiёж ва манфаатлар уйг'унлиги. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2003.- 136 б.
2. Ғозиев Э. Психология: (Ёш даврлари психологияси). Педагогик институтлар ва университетларнинг талабалари учун ўқув қўлланма. – Т.: Ўқитувчи, 1994.- 224 б.
3. Maslow A.H. Synergy in the society and in the individual, J. Individ// Psychol., 1964, 20, 153-164.
4. Reklen M. Les problemes de Psychologies. – Paris, 1994.
5. Ribot Teodul . Un monde qui nous voyons. Hachette Filipacchi Médias.

6. Ф. Саморегулируемое учение как психологодидактическая технология формирования компетенции у обучаемых // Психологическая наука и образование. 2004. № 3. С. 5 – 40.

7. Иванова М.А. Формирование учебных умений студентов вне аудиторной самостоятельной работе на примере иностранного языка на неязыковом факультете: кан. пед. наук.. дисс.: – РФ. 2005.– С 157.

Internet saytlari

8. <http://www.natlib.uz/>

9. <http://ziyonet.uz>

10. <https://www.coursera.org/>